

El Baridà: Orígens i evolució d'un corònim pirinenc.

CARLES GASCÓN

Tant se val el patró que fem servir; el Baridà és una realitat territorial de límits imprecisos i amb una complicada traducció a la nostra realitat administrativa actual, que passa per sobre de límits comarcals, talla municipis i, per damunt de tot, crea polèmica. L'any 2008, els ajuntaments d'Arsèguel, Cava, Pont de Bar, Lles i Montellà i Martinet van endegar, sota l'aixopluc i amb la coordinació de l'Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran, un projecte de participació ciutadana amb el títol "*Quin futur volem per al Baridà?*", que va plasmar les afinitats de les entitats implicades en relació a aquest referent supracomarcal, però també va suscitar al carrer un cert debat sobre una possible o una impossible identitat baridana, en el decurs del qual es van posar de manifest unes posicions força diferenciades. En les línies següents volem aportar una sèrie de dades que per intentar caracteritzar una mica millor el concepte Baridà des d'una perspectiva històrica. A través d'aquesta perspectiva veurem que el Baridà és un corònim que ha evolucionat en el temps per adaptar-se a les circumstàncies específiques de cada moment i que, davant del fet que no ha tingut una traducció administrativa explícita durant els darrers 150 anys, ha quedat força diluït en la seva percepció i també en el seu abast territorial.

En qualsevol cas, totes les argumentacions al voltant del Baridà tenen una base en la qual pràcticament tothom està d'acord, i això és que el corònim que designa aquest conjunt de territoris situats a cavall de les comarques de l'Alt Urgell i la Cerdanya deriva de Bar, el nom d'un petit nucli de població del municipi de Pont de Bar, amb menys de trenta habitants censats. Ara bé, aquesta aparent unanimitat ja es trenca tan sols posem els peus en el delicat món de les filiacions toponímiques, un món que ha provocat, i provoca, veritables batalles dialèctiques —no ens consta que aquestes batalles hagin arribat més enllà de la dialèctica, però tampoc no ens hauria de sorprendre gaire, atesa la visceralitat d'alguns plantejaments— entre posicions irreconciliables. En el cas de Bar, la controvèrsia gira al voltant de la filiació lingüística del topònim: mossèn Alcover li atribuïa uns orígens cèltics, que relacionava amb altres localitats franceses designades també amb aquest topònim. Per la seva part, en Joan Coromines, generalment força crític amb els plantejaments de mossèn Alcover, proposava una etimologia d'origen basc que vinculava Bar amb el radical *-ibar*, el qual podria traduir-se com

Església de Sant Esteve de Bar. Foto: Carles Gascón

a vall. Cap d'aquestes etimologies, però, no ens aporta gaire informació sobre els seus orígens la seva antiguitat, tret d'una percepció més o menys vaga que n'hauria de ser molt, d'antic. Més enllà d'aquesta constatació només podem afegir que documentem l'indret de Bar a partir de l'any 895 en relació a un castell, el "*kastro Bari*" ubicat en una posició dominant sobre la vall del Segre, en un punt en què el riu s'engorjava fins a crear un pas difícil i delicat als confins entre els comtats de Cerdanya i d'Urgell.

Curiosament, i sense apartar-nos del domini de la documentació escrita, trobem referències més antigues a una derivació de Bar que designa tot un territori de contorns més o menys imprecisos, el qual està lligat en alguna mesura del castell de Bar. Concretament, aquest esment el trobem en una venda realitzada l'any 882 "*in territorio Variense*", una denominació evolucionaria fins a configurar el Baridà que coneixem a l'actualitat, i que ja el recollim amb aquesta forma a partir de l'any 927, en un altre document de venda que parla del "*kastro Baridano*", tot i que encara durant un cert temps s'aniria alternant amb la forma anterior. A partir d'aquest moment sovintegen també les referències a un "*pagus Bariense*" que designaria una unitat administrativa menor dins del comtat de Cerdanya, administrada en nom del comte des del castell de Bar. Alguns autors han apuntat la hipòtesi que caldria buscar els orígens d'aquesta unitat administrativa menor, pròpia de temps carolingis, en un passat molt més remot, però ara per ara creiem que és una teoria difícil de contrastar.

La vinculació cerdana d'aquesta demarcació menor bari-

dana queda fora de dubtes en la documentació medieval. En aquells casos en què el Baridà va acompanyat d'un referent territorial superior, aquest sempre és el comtat de Cerdanya. Aquesta qüestió ens permet delimitar el Baridà medieval per l'oest: segons la falsa acta de consagració de la catedral d'Urgell, redactada a cavall dels segles X i XI, les parròquies d'Ansovell, Arsèguel, Bar i Aristot quedaven dins del Baridà, al comtat de Cerdanya, i les parròquies de Carcolze i Vilanova de Banat pertanyien al comtat d'Urgell. Més complicada és la delimitació del Baridà pel seu costat oriental. Amb tot, la coexistència del *pagus* del Baridà amb un *pagus* de Talló, amb unes funcions administratives similars a les ja exposades per al Baridà, fa pensar que l'actual Batllia configuraria un marc administratiu propi i diferenciat del Baridà. No cal dir que aquesta diferenciació ja es fa força evident a nivell fisiogràfic; l'àmplia plana presidida per l'actual vila de Bellver —inexistent abans del segle XIII— poc té a veure amb els esquerps engorjats que flanquegen el Segre fins pràcticament a la plana de l'Urgellet.

La denominació baridana va prendre força en relació a aquesta frontera occidental del comtat de Cerdanya i va sobreviure al desmantellament progressiu de la referència comtal i a la feudalització de les relacions socials. Dins d'aquests processos, l'antic *pagus* del Baridà es va perdre com a referent administratiu, però va ser substituït per altres referents que adoptaven el Baridà com a indicatiu d'un territori concret. Força revelador en aquest sentit és l'esment del vescomtat del Baridà en un pacte entre el vescomte Arnau de Castellbò i el senyor Bernat d'Aragall l'any 1213. Tot i ser un esment únic —no en coneixem cap altre de moment— és molt significatiu per comprovar com el Baridà havia transcendit en aquells moments de l'antiga vinculació vers el castell de Bar per convertir-se en referent d'un territori sobre el qual el castell de Bar ja ha perdut la seva posició central. Aquest vescomtat del Baridà fa referència als dominis feudals del vescomte Arnau de Castellbò com a hereu que era dels vescomtes de Cerdanya, al sector occidental de l'antic comtat. Estaven constituïts bàsicament per tres castells amb els seus termes respectius: Miralles, Queralt i Sant Martí, però no hi figurava entre ells el castell de Bar, que a principis del segle XIII era domini reial.

Baridà va passar a designar, per tant, un territori percebut com una unitat coherent per les seves característiques fisiogràfiques i geogràfiques més que no pas per la realitat administrativa que representava. Aquest fet, però, aviat quedaria alterat amb la fundació de la vila de Bellver de Cerdanya cap a 1225. Bellver va crear-se com a resposta per part del comte Nunó Sanç al desafiament dels senyors feudals assentats

al Baridà, especialment el vescomte Arnau de Castellbò i els seus successors els comtes de Foix. La intenció era crear una falca jurisdiccional pròpia en un territori més aviat hostil i poc controlat per ampliar les capacitats de l'autoritat comtal en aquells territoris. Seguint el model de la vila de Puigcerdà, fundada uns cinquanta anys enrere pel rei Alfons el Cast amb unes finalitats similars de control del territori, la vila de Bellver va esdevenir la capitalitat d'una nova demarcació territorial encapçalada per la figura d'un sots-veguer, el qual teòricament depenia del veguer de la Cerdanya, amb seu a Puigcerdà, però que acabaria establint unes línies d'actuació força autònomes en relació a aquell. El sots-veguer de Bellver tindria una demarcació pròpia que seria coneguda amb el nom de sot-vegueria del Baridà, cosa que demostra novament la força d'aquest corònim a mesura que avançava l'edat mitjana; la flamant vila de Bellver encara no hauria quallat com a referent territorial en la percepció popular i la nova demarcació rebria el nom del principal referent geogràfic dels límits occidentals de la Cerdanya, el Baridà.

Caldria valorar si darrera d'aquesta denominació no hi hauria també la voluntat de reivindicar la figura d'aquest agent de l'autoritat comtal com a màxim representant del poder públic, fins i tot en aquells territoris exempts del Baridà que romanien a mans del poder feudal dels vescomtes de Castellbò, però en tot cas no coneixem cap prova sòlida en aquest sentit. Allò que sí que podem afirmar és que amb la fundació i el ràpid creixement de la vila de Bellver, i també amb l'afermament de la seva capitalitat administrativa de tot el sector occidental de l'antic comtat de Cerdanya, la denominació baridana va ampliar-se clarament cap a llevant fins absorbir tota la plana on s'ubicava la nova població, la mateixa que antigament s'havia articulat al voltant del *pagus* de Talló.

La sots-vegueria del Baridà, que arribava fins a l'estret d'Isòvol per llevant, es va mantenir com a estructura administrativa més o menys autònoma —si bé amb una subjecció nominal a la vegueria de Cerdanya— fins al Decret de Nova Planta de 1716, en què aquest model d'organització administrativa fou substituït per un model diferent basat en la divisió corregimental d'origen castellà. Amb la Nova Planta, el Baridà deixa de ser un referent en l'organització administrativa del territori, per bé que el concepte es mantindria, cada vegada amb més dificultats en l'àmbit popular, però amb relativa força en els ambients més erudits, com a referent d'aquell sector més occidental de la Cerdanya que limitava amb les terres d'Urgell, de manera que segueix apareixent, bé com a vall, bé com a territori, bé sense cap altre referent geogràfic, en la cartografia dels segles XVIII i XIX, i encara a principi del

segle XX, amb els primers plantejaments de divisió comarcal de Catalunya, hi havia qui avalava la definició d'una comarca específica del Baridà.

Precisament, en les successives divisions administratives estatals o autonòmiques dels segles XIX i XX s'ha accentuat —volgudament o no— una certa individualització d'aquest espai en relació a la resta de la Cerdanya, en alguns casos amb unes feixugues conseqüències de futur, de les quals encara se'n ressenten els veïns d'aquest territori a l'actualitat. Sense cap mena de dubte, la principal conseqüència d'aquesta relativa diferenciació de la sots-vegueria del Baridà en relació a la resta de la Cerdanya es produeix l'any 1834, moment en què els territoris que l'havien configurat en el passat s'integren al partit judicial de la Seu d'Urgell i, per tant, a la província de Lleida, provocant amb això una segona partició de la Cerdanya després del Tractat dels Pirineus del segle XVII.

Però si la divisió provincial dividia la Cerdanya en dues meitats, la divisió comarcal plantejada per la Ponència de la Divisió Territorial de Catalunya de l'any 1932 dividia en dues parts els territoris que des de l'edat mitjana havien configurat el Baridà més primigeni, és a dir, la franja fronterera en la qual el Segre s'engorjava abans de tornar-se a obrir a la plana de l'Urgellet. Segons els resultats d'aquesta ponència, en la nova divisió comarcal de Catalunya, que és la base de la divisió actual, se segregaven de la Cerdanya —i per tant de la resta del Baridà— els municipis més occidentals. D'aquesta manera, els municipis de Cava, Arsèguel i Pont de Bar—format en aquells moments pels ajuntaments d'Aristot i Toloriu— passarien a formar part de la nova comarca de l'Alt Urgell, d'acord amb uns criteris que prioritzaven qüestions econòmiques com l'afluència als mercats de referència, en aquest cas la Seu d'Urgell, que no pas una realitat històrica determinada. En aquest procés de definició dels límits entre les noves comarques de l'Alt Urgell i de Cerdanya hi va pesar molt el parer del geògraf Pau Vila, membre activíssim de la Ponència el qual ja havia establert en la seva obra *La Cerdanya*, publicada l'any 1926, l'estret de Mollet com a límit entre totes dues comarques. En aquest sentit, val la pena recuperar les argumentacions que va fer servir per determinar aquests límits que, més enllà de no coincidir amb una realitat històrica anterior —res a dir en aquest sentit si les realitats socioeconòmiques han variat— no respecta l'antiga denominació del territori i incorpora un concepte, el de *Petita Cerdanya*, que ha distorsionat la percepció històrica d'aquest referent territorial i, a la llarga, fins i tot ha alimentat la polèmica recent sobre la realitat històrica del Baridà. El discurs d'en Pau Vila és el següent:

“Sense dubte, la Cerdanya forma una unitat geogràfica ben

caracteritzada; i no obstant, encara hi ha parers que difereixen en assenyalar la seva extensió, puix mentre hi ha qui cap a l'E. ultrapassa el Coll de la Perxa, incloent-hi alguns pobles del Conflent (Mont-Lluís, La Cabanassa, Sant Pere dels Forcats i Planers), d'altres cap a l'O. li posen per termenal l'estret d'Isòbol (sic). Però nosaltres trobem millor el no aturar-nos en aquest petit engorjat, que més que una separació, és un accident que divideix en dues parts desiguals la plana cerdana; per això hi comprenem la petita vila de Bellver amb la seva Batllia i els pobles del voltant, el conjunt dels quals ja és anomenat la «Petita Cerdanya», indicant així llur identitat amb la Cerdanya pròpiament dita. Així, realment, des de dalt del Coll de la Perxa fins a l'estret de Mollet, a l'acabament del terme municipal de Montellà-Martinet, on comença el feréstec engorjat conegut amb el nom de Forat de la Seu, la Cerdanya constitueix una entitat geogràfica completa [...] deixant enfora el Baridà, en l'Alt Urgell [...]”

Mentre es produïen aquests plantejaments acadèmics, la denominació baridana esdevenia poc menys que ignorada per la mateixa gent del país; a nivell popular el concepte Baridà s'havia perdut o desvirtuat en gran mesura, fins al punt que, encara a l'actualitat, algunes persones que recorden haver llegit l'obra d'en Pau Vila en la seva joventut, reivindiquen —en alguns casos amb una passió que ratlla el fanatisme, i ho dic així perquè així m'ho he trobat— un Baridà “curt” que aniria de les Cabanotes, a la sortida de la plana de l'Urgellet en direcció a Puigcerdà, fins a l'estret de Mollet, d'acord “amb allò que vaig llegir fa molts anys en un llibre antic”, en clara referència a l'obra de Pau Vila.

El Baridà com a referent geogràfic no tornaria a assolir una certa popularitat fins a la dècada de 1980. Un grup musical de Músser com fou la Principal del Baridà va fer molt per la rehabilitació d'aquest corònim, una rehabilitació que ha anat en paral·lel a la recuperació de la percepció d'un Baridà “llarg”, des de les Cabanotes fins a Sant Martí dels Castells, en base a les seves característiques físiques, basades en la seva orografia complexa, en el riu Segre com a eix vertebrador, en el seu caràcter supracomarcal i, fins i tot, en la particular parla dels seus habitants. D'aquesta manera, en la primera edició de la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, dirigida per en Max Cahner l'any 1983, el Baridà era tractat d'una forma unitària —i també un xic confusa, val a dir— en el volum dedicat al Vallespir, el Conflent, el Capcir i la Cerdanya, en el qual s'establien els municipis cerdans de Montellà i Martinet i de Lles de Cerdanya, i els alturgellencs de Cava, Arsèguel i el Pont de Bar —tot i que treia d'aquest darrer municipi Castellnou de Carcolze, que era tractat al volum de l'Alt Urgell—, com a

integradors del Baridà, amb Martinet com a nucli principal.

Actualment, i segons sosté el geògraf Jesús Burgueño, “des d’un punt de vista funcional, el Baridà és un espai d’interferència entre la Seu i Puigcerdà”. L’atracció exercida per la Seu d’Urgell com a centre de serveis sobre els municipis de Martinet i de Lles de Cerdanya és una realitat afavorida, entre altres motius, per les disfuncions generades pel fet que la capital comarcal cerdana es troba en una província diferent a la dels municipis del Baridà, fins al punt que amb motiu de la publicació l’any 2000 de l’Informe Roca, que postulava una

revisió del model territorial de Catalunya, algun dels ajuntaments cerdans van apuntar la possibilitat d’unir-se a l’Alt Urgell. Sigui com sigui, i malgrat les polèmiques sobrevingudes, el projecte de 2008 és una prova que bona part de la gent del territori torna a conèixer, i fins i tot a identificar-se fins a cert punt, amb una realitat baridana compartida a tots dos costats dels límits comarcals i que, més enllà d’una història més o menys remota, presenta molts trets en comú que permeten plantejar una voluntat d’encarar nous reptes sota el paraigües compartit d’aquesta antiga denominació baridana.

Quan neix el Baridà? Aproximació històrica a la gènesi d’un territori pirinenc

OLIVER VERGÉS I PONS · HISTORIADOR

Introducció: la (re)invenció del Baridà

En els darrers anys, el Baridà, aquesta “subcomarca” situada entre les terres de la Cerdanya i de l’Alt Urgell, ha renaixut. Un topònim gairebé perdut, o com a mínim d’ús molt local, ofegat per la puixant «marca Cerdanya» dels noranta i dels dos-mil, ha vist com la crisi li oferia l’oportunitat de reinventar-se, fins a tal punt que avui, per exemple, uns làctics artesanals d’alta qualitat gastronòmica neixen a una formatgeria que duu el nom d’aquesta terra, i fins i tot hi ha un «Espai Baridà», radicat a Martinet i impulsat per l’Associació de Comerç i de Turisme del Baridà. Totes aquestes iniciatives, realment molt interessants per reactivar econòmicament el territori, han portat al què podríem considerar la (re)invenció del Baridà. Perquè, què és el Baridà? Quan neix i quin espai ocupa? Si consultem la *Gran Enciclopèdia Catalana* descobrirem que l’espai que avui centra la nostra atenció és una «petita regió a la vall del Segre, entre la Batllia de Bellver i l’Urgellet», i que engloba els termes municipals de Martinet i de Lles (amb la vall de la Llosa), el Pont de Bar i part de Cava (el Querforadat).¹ Aquesta definició territorial, realment pobre i, a parer nostre, amb errors, contrasta amb publicacions recents que fan arribar el Baridà fins a les terres de Bescaran i Estamariu.² Tot plegat ens demostra que, avui en dia, més que reinventar-nos el Baridà, ens l’estem inventant. L’única solució que tenim és remuntar-nos als orígens del concepte per saber quin espai definia i la Història és l’eina adequada per fer-ho.

Cal que tinguem present que el Baridà, històricament, ha

estat un territori canviant i que els seus límits espacials no han restat immutables. Des de l’aparició del *pagus* del Baridà, probablement en època tardoantiga, fins als segles XX i XXI, aquest territori ha tingut fases d’ampliació i fases en què els seus límits s’han vist reduïts. Així, en època tardoantiga o altmedieval bàsicament ocupava els territoris limítrofs amb la capital del territori –Bar–, mentre que en els darrers segles de l’Edat Mitjana, la sotsvegueria del Baridà arribava, ni més ni menys, que a l’estret d’Isòvol. Tanmateix, cal que tinguem en compte una premissa: històricament, el Baridà sempre ha format part del comtat de Cerdanya –excepte quan ha estat una entitat més o menys autònoma a finals de la tardoantiguitat–. Així doncs, tan sols podem considerar Baridà allò que quedi dins les fronteres d’aquest comtat. Aproximadament, el *limes* entre Urgell i Cerdanya es trobava a la zona del riu de Vilanova de Banat, la font de la Quera i el serrat de la Tuta que separava i separa Castellnou de Carcolze d’Aristot. Mai, si no volem faltar a la història, quelcom que últimament sembla gairebé una moda, podem considerar Baridà tot el que resti a l’oest d’aquesta frontera.

Dit això, anem a intentar descobrir quan neix el Baridà.

El *pagus* Baridà, uns orígens medievals?

El territori del Baridà troba els seus orígens en una demarcació antiga anomenada *pagus*. Els *pagus*, tot i que encara avui no sabem clarament quina funció administrativa tenien, eren territoris rurals que presentaven una certa unitat a nivell orogràfic i de poblament. Un *pagus* podia ser, per exemple,